

Muhammed Hüseyin Şehriyâr ve Nizami Edebi Ekolü

Muhammad Husein Shahriar and Nizam Literary School

Recieved: April 07, 2025

Gulnar Agig JAFARZADE¹

Accepted: April 25, 2025

Email: g.aqiq@litmuseum.science.az

Orcid No. <https://orcid.org/0000-0003-3907-8027>

DOI No. <https://doi.org/10.32955/neujsml2025131077>

Özet:

Doğu şiirinin önde gelen simalarından biri olan ve edebiyat dünyasında Şehriyâr mahlasıyla tanınan Seyyid Muhammed Hüseyin Behçet Tebrîzî, kaleme aldığı değerli eserleriyle yalnızca İran edebiyatında değil, Azerbaycan edebiyatının gelişim sürecine de önemli katkılarda bulunmuştur. Şehriyâr, doğuştan sahip olduğu güçlü bir şiir yeteneği ve sanatsal sezgiyle klasik doğu edebiyatının kaynaklarını derinlemesine incelemiş, kendisinden önce yaşamış büyük söz ustalarının mirasından faydalanmıştır.

Şairin edebî mirası değerlendirildiğinde, onun Sâdî, Hâfız, Nizâmî Gencevî ve Fuzûlî gibi klasik şairlerin sanatsal yolunun çağdaş devamcısı olduğu görülmektedir. Özellikle Azeri Türkçe²sinde yazdığı şiirlerde – Mollâ Penah Vâqif, Seyyid Azim Şirvânî ve Mirzâ Alekber Sabir gibi öncü şairlerin etkileri açıkça hissedilmektedir. Şehriyâr'ın şiiri, yalnızca yaşadığı dönemde değil, günümüzde de geniş okur kitlesinin ilgisini çekmeye devam etmektedir.

2008 yılında İran'da “Negâh” Yayınevi tarafından yayımlanan Divan'ının ön sözünde, Şehriyâr'ın şiir sanatına ve Fars edebiyatındaki üslup tasniflerine dair ileri sürdüğü fikirler dikkat çekicidir. O, Fars edebî geleneğinde üç ana şiir üslubunun bulunduğunu belirtmekte; bu bağlamda, Türkistan üslubu temelinde şekillenen Irak üslubundan ayrı bir kol olarak Azerbaycan şiir üslubunu tanımlamakta ve bu kolu “Nizâmî Ekolü” şeklinde adlandırmaktadır.

Şehriyâr'a göre, Azerbaycanlı şairlerin Fars şiir geleneğinin zenginleşmesindeki rolü büyüktür. Özellikle Irak-Azerbaycan şiir üslubu, Türkistan şiir anlayışına dayanmakta ve Nizâmî Gencevî'nin sanatı etrafında teşekkül eden müstakil bir edebî ekol meydana getirmektedir. Şehriyâr, bu üslubun yalnızca kişisel dehasının bir yansıması olmadığını, aynı zamanda Azerbaycan'ın tarihî kültürü, gelenekleri ve zengin folklor mirasından beslendiğini ifade etmektedir.

Şehriyâr'ın “Nizâmî Ekolü” olarak adlandırdığı Azerbaycan edebî ekoluna olan bağlılığı, onun sanatsal yaratıcılığında açık ve parlak biçimde kendini göstermektedir. Şairin eserlerinde yalnızca Nizâmî Gencevî değil, Katrân Tebrîzî, Hâkânî Şirvânî, Hümâm Tebrîzî, Evhedî-i Merâğâî ve Sâib Tebrîzî gibi Azerbaycan edebiyatının önde gelen söz ustalarının etkileri de net bir biçimde izlenebilmektedir. Şehriyâr'ın Farsça şiir divanı incelendiğinde, onun ilham aldığı şairler arasında XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlarında yaşamış ünlü Azerbaycanlı sufi şair Evhedî-i Merâğî'nin de yer aldığı görülmektedir.

Bu makalede, Azerbaycan edebiyatının iki büyük siması – Nizâmî Gencevî ile Muhammed Hüseyin Şehriyâr – arasındaki şiirsel bağlar ve onların mensup oldukları edebî ekoller incelenmektedir. Yürüttüğümüz karşılaştırmalı analizler temelinde, Şehriyâr ile Nizâmî ekolünün değerli temsilcilerinden biri olan Evhedî-i Merâğî'nin şiirsel mirası arasındaki benzerlikleri ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: Şehriyâr, Nizâmî-i Gencevî, edebî üsluplar, Azerbaycan Edebi Ekolü, Evhedî-i Merâğâî.

Abstract:

One of the leading figures of Eastern poetry, Seyyed Mohammad Hossein Behjat Tabrizi, known in the literary world by the pen name “Shahriar,” made significant contributions to the development of both

¹ Phd in Philology, The National Museum of Azerbaijan Literature named after Nizami Ganjavi, Baku, Azerbaijan.

Iranian and Azerbaijani literature with his invaluable works. Possessing a natural poetic talent and artistic intuition, Shahriyar deeply explored the sources of classical Eastern literature and benefited from the legacy of great poets who lived before him. When evaluating the literary heritage of the poet, it becomes evident that he was a contemporary successor to the artistic tradition of classical poets such as Saadi, Hafiz, Nizami Ganjavi, and Fuzuli. In particular, in his poems written in Azerbaijani Turkish, the influences of pioneering poets like Molla Panah Vagif, Seyyed Azim Shirvani, and Mirza Alekber Sabir can be distinctly observed.

In the preface to his Divan, published in 2008 by the “Negah” Publishing House in Iran, Shahriyar's insights into the art of poetry and stylistic classifications in Persian literature are also noteworthy. He identifies three main poetic styles in the Persian literary tradition and, in this context, defines the Azerbaijani poetic style as a distinct branch from the Iraq style, which was originally shaped under the influence of the Turkistan style. He refers to this branch as the “Nizami School.”

Shahriyar's deep connection to the Azerbaijani literary school, which he referred to as the “Nizami School,” is clearly and vividly reflected in his artistic creativity. His works not only bear the influence of Nizami Ganjavi but also show clear traces of other prominent Azerbaijani literary figures such as Katran Tabrizi, Khaghani Shirvani, Humam Tabrizi, Avhadi Maraghai, and Saib Tabrizi. A closer examination of Shahriyar's Persian divan reveals that among the poets who inspired him was the famous Azerbaijani Sufi poet Avhadi Maraghai, who lived between the late 13th and early 14th centuries. This article explores the poetic connections between two great figures of Azerbaijani literature—Nizami Ganjavi and Shahriyar and examines the literary traditions to which they belonged. Through comparative analysis, we aim to highlight the similarities between Shahriyar's works and the poetic legacy of Avhadi Maraghai, a distinguished representative of the Nizami School.

This approach reveals the profound impact of Nizami's legacy on Shahriyar's literary world and illustrates how Shahriyar masterfully integrated this heritage with modern poetry.

Keywords: Shahriyar, Nizami Ganjavi, Literary styles, Azerbaijan Literary School, Avhadi Maraghai.

Giriş:

Doğu edebiyatının kadim ve zengin tarihsel gelenekleri içinde Azerbaycan şiirinin özel bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Büyük Azerbaycan şairi Nizâmî Gencevî, 12. yüzyılda oluşturduğu edebî-felsefî epik eserleriyle Azerbaycan edebî ekolünün temelini koymuştur. Onun etkisi, yüzyıllar boyunca çeşitli Azerbaycan şairlerinin eserlerinde kendini göstermiştir. 20. yüzyılın farsça yazar büyük Azerbaycan şairlerinden biri olan üstad Şehriyâr, Nizâmî geleneğini sürdüren ve bunu modern dönemin şiiriyle birleştiren sanatçılardan biri olarak kabul edilmektedir.

Şehriyâr yalnızca Farsçadaki değil, aynı zamanda Türkçedeki şiirlerinde de klasik gelenekleri yeniden canlandırmış, onlara yeni estetik renkler katmış bir şairdir. O, “Nizâmî Ekolü” olarak adlandırdığı Azerbaycan şiir geleneğine sadık kalarak, Nizâmî Gencevî, Katrân Tebrizî, Hâkânî Şîrvânî, Evhedî-i Merâğâî, Sâdî, Hâfız ve Fuzûlî gibi büyük söz ustalarının edebî ilkelerini benimsemiş ve onların motiflerini kendi şiirlerinde yansıtmıştır.

Bu makalede, Şehriyâr ile Nizâmî Gencevî arasındaki şiirsel ilişkiler, ayrıca Evhedî-i Merâğâî'nin edebî mirasının Şehriyâr'ın yaratıcılığındaki rolü ele alınmaktadır.

Klasik Azerbaycan edebî ekolü, Nizâmî Gencevî ile temellenmiş olup, estetik ve felsefî ilkeleriyle sonraki dönem Azerbaycan edebiyatını derinden etkilemiştir. Şehriyâr ise bu köklü mirası 20. yüzyılda yeniden ihya ederek, hem klasik üsluba bağlı kalmış hem de çağdaş dönemin toplumsal ve bireysel sorunlarını şiirlerine yansıtmıştır. Bu makalede, Evhedî-i Merâğâî'nin edebî süreçteki rolü, üslup biçimlerinin gelişimi ve Azerbaycan edebiyat ekolünün sürekliliği bağlamında ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, Şehriyâr'ın poetikasında Nizâmî mirasının ne kadar derin izler bıraktığını ve onun söz konusu gelenekle modernliği nasıl buluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma sürecinde edebî karşılaştırmalı analiz ve tarihi yaklaşım yöntemleri esas alınmıştır. Şehriyâr'ın şiirinin, klasik üslup ile modern dönemin sorunlarını nasıl birleştirdiğine özel bir dikkat gösterilmiştir. Elde edilen sonuçlar, Şehriyâr'ın Nizâmî edebî okulunun çağdaş dönemdeki layık devamcısı olduğunu ve onun şiirinin Azerbaycan klasik şiirinin gelişmesine önemli katkılar sağladığını göstermektedir.

Konunun işlenme derecesine gelince, şimdiye kadar Nizâmî mirasının çeşitli şairlerin yaratıcılığıyla karşılaştırmalı olarak incelenmesi konusunda sürekli araştırmalar yapılmıştır. Özellikle İranlı âlimler bu konuda daha fazla çalışma yapmışlardır. Araştırmalar, Nizâmî'nin yalnızca klasik dönem şairlerine değil, modern şairlere de etki ettiğini ortaya koymaktadır.

Aynı zamanda, Şehriyâr'ın seleflerinin edebî mirasından faydalanmasına yönelik yapılan araştırmalar da mevcuttur. İranlı âlimlerden Nesrullâh Purcavâdi Şehriyâr'ın Hâfız'dan, Seccâd Aydınlu ise onun Firdevsî'den etkilenmesini incelemiştir. Konuyla ilgili en kıymatlı araştırma olarak Seid Kerimi Karababan'ın Şiraz Üniversitesi Edebiyat Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan “Şehriyâr'ın Nizâmî Gencevî'den Etkilenmesi” adlı makalesi gösterilmektedir. Azerbaycan edebiyat biliminde N. Araslı, Şehriyâr'ın kendi yaratımında klasik edebî gelenekleri yaşattığını belirtmektedir. (Araslı N. , 2011, ss. 7-23) E. Şükürova-Fuad klasik Azerbaycan şiirinin, ayrıca, Nizâmî Gencevî'nin eserlerinin Şehriyâr'ın edebî mirasının başlıca kaynaklarından biri olduğunu vurgulamaktadır. (Şükürova-Fuad, 2013, ss. 184-191)

Aynı zamanda Asger Ferdi, Camşid Alizade, Ali Muhammedi Ebülfazl, Meryem Müşerref, Münzevi Hüseyin, Mehmet Atalay, Ghadir Golkarian'ın bu konu ile ilgili bilimsel eserleri incelenmiştir.

Şehriyâr ve şiir üslupları

Şehriyâr'ın şiir üsluplarının tasnifine yaklaşım tarzı, onun şiirinin inceliklerine ve edebî sanatına dair derin düşüncelerini yansıtmaktadır. Şehriyâr, 2008 yılında yayımlanan şiir divanının mukaddimesinde şiir sanatıyla ilgili olarak, şairlik anlayışını derin ve felsefî bir şekilde açıklamaktadır. Ona göre, şiir yazmak sadece kafiyeler oluşturmak ve güzel sözleri bir araya getirmek gibi sıradan bir faaliyet değildir; daha çok ruhun ve anlamın ince bir şekilde ifade edilmesidir. Şair, şiirin şekil ve formundan çok, anlam ve içeriğini daha önemli saymaktadır. Şehriyâr, şairliğe başlamak isteyenlere sade ve doğal halk dilinde yazmayı önerir ve bu şekilde şiirin basitleştirilmesinin önemli bir yenilik getireceğine inandığını belirtir.

Şehriyâr'ın Fars edebiyatındaki üslup bölümü yaklaşımı da dikkat çekicidir. Klasik Fars şiirinin temel üslup bölümleri geleneksel olarak Horasan, Irak, Hind ve Bazgeşt üslupları olarak bilinir. Ancak Şehriyâr bu üslupları daha detaylı bir şekilde üç ana şiir üslubu olarak açıklamaktadır. Bu yaklaşım, onun edebî düşüncelerini ve bu düşüncelerin Fars şiirinin farklı yönlerine etkisini göstermektedir.

1. Türküstan üslubu: Bu üslup genellikle kaside türünde ifade edilmiş olup, Firdevsî, Rudekî, Ferruhî, İbn Yemîn, Attâr gibi şairlerin eserlerinde kendini göstermektedir.

2. Irak üslubu: Şehriyâr, bu üslubu Şiraz, Azerbaycan ve İsfahan adında üç kola ayırmaktadır. Gazel türünün en belirgin gelişimi bu dönemde yaşanmıştır. Sâdî , Rûmî , Hâfız gibi şairler bu dönemin önde gelen temsilcileridir.

3. Modernistler (Müteceddidin) üslubu: Safevi döneminden başlayıp, İran Meşrutiyet Devrimi'nin ilk yıllarına kadar süren bu üslup, Fars edebiyatının Hind üslubu ve Bâzgeşt üslubu adlı iki dönemi kapsamaktadır. Üstad Şehriyâr, Türküstan üslubuna dayanan Irak üslubunun Azerbaycan kolunu ayırmakta ve buna “Nizâmî Ekolü” adını vermektedir. O, Azerbaycanlı şairlerin Fars kültürüne katkılarını vurgulamış ve bu üslubun temelinde Türküstan üslubunun dayandığını belirtmiştir.

Doğu edebiyatı çerçevesinde akımsal yönleri dikkate alırsak mutlaka Şehriyâr öncü olarak göze çarpar geçmiş ile yeni edebiyat arasında köprü rolü oynamış bir edebî şahsiyet olarak görünür. (Golkarian, 2017, s. 105)

Şehriyâr ve Nizâmî Ekolü

Sanatçıların birbirlerinin yaratıcılığından etkilenmesi, şairlerin kendi seleflerinin edebî deneyimlerinden faydalanması meselesi klasik geleneklerden kaynaklanmaktadır. Bu meselelerin edebiyat alanında

araştırılması, günümüzde de önemliliğini kaybetmeyen sorunlardandır. Şehriyâr'ın şiirsel mirası, araştırmacılar tarafından sürekli olarak, Hâkânî, Nizâmî, Sâdî, Hâfız gibi büyük şairlerin eserleri ile sıkı bir bağlantı içinde incelenmektedir.

Hem Azerbaycan hem de İran edebiyatının büyük şairi Nizâmî'nin edebi mirası, 800 yıl boyunca Farsça, Türkçe, Hintçe, Urduca gibi pek çok edebiyatı etkilemiştir.

Şehriyâr, “Nizâmî Ekolü” olarak adlandırdığı Azerbaycan edebi okuluna olan sadıklığını, şiirlerinde parlak bir şekilde ortaya koymuştur. Kendisini “asrının Hâfız'ı, Sâîb'i” adlandıran şairin Farsça şiir divanında, Nizâmî Gencevi'nin yanı sıra, Katrân Tebrîzî, Hâkânî Şîrvânî, Hümmam Tebrîzî, Evhedî-i Merâğâî, Sâîb Tebrîzî gibi Azerbaycan'ın ünlü söz ustalarının etkisi açıkça görülmektedir. “Şehriyâr'ın şiirinde Nizâmî, Evhedî, Hâfız, Selmân Sâvecî gibi klasik şairlerin sanatsal zirvesini görmek mümkündür. Aynı zamanda, Şehriyâr'ın şiiri yeniliği, sadeliği, akıcılığı ve halk diliyle bu klasik nazım üstatlarından ayrılmaktadır.” (Beqdeli, 1963, p. 20)

İki büyük şairi birleştiren ortak nokta, ilk olarak, onların milli kimliklerinin Azerbaycan Türkü olması ve Fars dilinde değerli edebi miraslar bırakmış olmalarıdır. Ancak Şehriyâr'ın selefinden farklı olarak, kendi ana dilinde yazdığı eserleri de günümüze kadar ulaşmıştır. Şehriyâr'ın Nizâmî'nin “Leyla ile Mecnun” mesnevisindeki “Oğlu Muhammed'e nasihat”¹ şiirinden esinlenerek yazdığı bu beyit, onun Nizâmî'nin eserlerine duyduğu saygı ve sevgisinin bir göstergesidir:

پیر ما هم که در معنی سفت احسن اوست اکذب او گفت

(Kerimi Kara Baba, s. 117)

*Bizim mânâ incilerini yontan pîrimiz (üstadımız),
Onun en güzel sözü, “en yalan” olanıdır söyledi.*

Şehriyâr'ın Nizâmî'nin yaratıcılığından etkilendiği açıkça görülen noktalardan biri aşk konusudur. Şairin gençlik yıllarının coşkulu, yaşlılık döneminin bilge aşkı, hem Farsça hem de Türkçe yazdığı şiirlerinde yansımaktadır. Nizâmî'nin mesnevilerinde ölümsüzleşen Leyli, Mecnun, Hüsrev, Şîrîn, Şîrûye, Behrâm, Dârâ, İskender gibi figürler şairin lirik gazellerinde sıkça anılmaktadır.²

Nizâmî'nin yaratıcılığında öne çıkan insanlık, ahlaki ve manevi değerlere saygı, hikmet ve irfan temaları, Şehriyâr'ın eserlerinde de kendini göstermektedir. Araştırmalar, Şehriyâr'ın humanizm, vatanseverlik ve didaktik-ahlakî idealleri teşvik eden epik-romantik eserlerinde, Fırdevsî ve Sadi'nin yanı sıra, Nizâmî'nin poetik geleneklerinin de açıkça hissedildiğini kanıtlamaktadır. (Elyeva, 2017, s. 190)

Şehriyâr'ın yaratıcılığı, Nizâmî Gencevi yanı sıra, Evhedî-i Merâğâî gibi büyük şairlerin mirasından derinlemesine etkilenmiştir. Evhedî-i Merâğâî, Nizâmî edebi ekolünün devamcısı olarak, hem edebi hem de felsefî açıdan Şehriyâr'ın şiirine önemli bir etki yapmıştır. Evhedî, hem sufi düşüncelerini hem de manevî ve hikmetli değerlerle zenginleşen eserleriyle tanınır ve bu etkiler Şehriyâr'ın eserlerinde de kendini gösterir.

Evhedî Merâğâî ve Şehriyâr arasındaki ilişkiler, özellikle onların şiirindeki lirik ve manevi derinlikte açıkça görülmektedir. Her iki şairin şiirlerinde olgun aşk, ilahi sevgi ve hikmet arayışı ön planda durmaktadır. Şehriyâr'ın “Nizâmî Ekolü” olarak adlandırdığı edebi akımda, bu değerler ve etkiler bariz şekilde kendini gösterir.

Evhedî-i Merâğâî – Nizâmî Edebi Ekolünün Devamcısı

Ünlü Azerbaycanlı alim ve şair Şeyh Rükneddin Evhedî ibn Hüseyin Merâğâî, Azerbaycan'ın başkentlerinden biri olan Merağa şehrinde doğmuştur. 13-14. yüzyıllarda yaşamış Evhedî-i Merâğâî (1275–1338), edebî yaratıcılığında özellikle Sufî düşüncelerinin etkisiyle tanınmıştır. Evhedî, döneminin en önemli Sufî şairlerinden biri olarak kabul edilir ve eserlerinde ilâhî aşk, manevî alem ve mistik yaşam tarzını ön plana çıkarmıştır.

¹ چون اکذب اوست احسن او (نظامی گنجوی. لیلی و مجنون)

در شعر مپیچ و در فن او

Kaynaklarda, başlangıçta “Safi” mahlasını kullandığı belirtilmektedir. (Araslı H. , p. 246) Eğitimi, o dönemin en ünlü kültürel merkezlerinden biri olan Merağa şehrinde almış, ana dilinin yanı sıra Arapça, Farsça, nücum, mantık, doğa bilimleri, felsefe, ilahiyat gibi pek çok alanda bilgi almıştır. Onun biyografisi ile ilgili, Doğu kaynaklarından Devletşah Semerkandi, Hemdullâh Kazvini, Lütfeli beg Azer ve Rizakulu han Hidâyet bilgi vermektedir.

Evhedî-i Merâğâî'nin en ünlü eserlerinden biri “*Câme us-Saâdat*” adlı didaktik mesnevisidir. Bu eserde, Evhedî hayatın farklı manevi değerleri ve Sûfî düşünceleri hakkında derin felsefi ve edebî görüşlerini ortaya koyar. “*Câme us-Saâdat*”, Sufî şiirinin en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilir ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî ile Sâdî Şirâzî gibi şairlerin eserleriyle birlikte incelenmektedir. (Köprülü, s. 225)

Evhedî-i Merâğâî'nin edebî mirası, onun kısa, ancak etkili ve anlam dolu gazelleri ve kasideleriyle zengindir. Eserlerindeki poetik imgeler ve felsefi düşünceler, insanı manevi bir aleme davet eder ve Doğu edebiyatının tasavvuf şiirinin temellerini okuyucuya iletir. O, aynı zamanda doğa tasvirleri ve insana ait manevi çalkantıları incelikle ifade etme yeteneğine sahip bir şair olarak tanınır.

Evhedî-i Merâğâî Nizâmî Gencevî'nin edebî geleneklerini sürdüren Farsça yazan Azerbaycanlı şairlerinden biridir. O, eserlerinde Nizâmî'nin etkisini açıkça yansıtarak, özellikle aşk ve tasavvuf temalarına değinmiştir. “Klasik Doğu edebiyatının öncül geleneklerine sadık kalan bu yetenekli şair, halkçılık ve hümanizm açısından Nizâmî mirasına daha yakındır” (Marağalı, 2004, s. 4)

Evhedî'nin en ünlü eserlerinden biri, 1333 yılında yazdığı “*Câm-i Cem*” (“Cemşid’in Câmı”) adlı epik şiiridir. Bu eser, Nizâmî'nin “Sırlar Hazinesi”nin etkisiyle yazılmış, aşk, hikmet ve felsefi-tasavvufi düşüncelerle zengin bir eserdir. Eserde hikmet ve ahlak temaları önemli bir yer tutar. O, ayrıca, Nizâmî asarlarına mahsus imgeler aracılığıyla manevi olgunluğa giden seyrü-süluk yolunu salıklara göstermeye çalışmıştır.

Evhedî, aynı zamanda dönemin önemli sufi şairlerinden biri olarak kabul edilir ve onun eserlerinde İslam tasavvufunun izleri güçlü bir şekilde hissedilir. O, Nizâmî Gencevî gibi, derin felsefi anlam taşıyan hikayeler aracılığıyla okuyuculara manevi dersler vermeye çalışmıştır.

Evhedî-i Merâğâî'nin edebî mirası, Azerbaycan edebiyatı ve Doğu edebî mirası için önemli bir yer tutmaktadır. O, Doğu edebiyatında kendine özgü sûfî düşünceleriyle seçilen ve derin anlamlarla zengin şiir örnekleri yaratan bir şairdir. Bu özellikleriyle Evhedî, edebiyat tarihinde önemli bir yere sahiptir ve dönemin sufi şairleri arasında özel bir saygıyla anılmaktadır.

Şehriyâr'ın edebî mirasına Evhedî-i Merâğâî'nin etkisi

Nizâmî'nin edebî mirasından ustalıkla yararlanan Evhedî, Farsça yazılan Azerbaycan edebiyatında lirik-felsefi şiirin gelişimine önemli katkılarda bulunmuş, ayrıca Nesîmî ve Şah Kâsım Envâr gibi sûfî şairlerin edebî mirasını da etkilemiştir. Azerbaycanlı şairlerin edebî birikimlerinden istifade eden Şehriyâr da Evhedî'nin özgün şiir dünyasına kayıtsız kalmamış, ondan ilham almıştır. Şehriyâr'ın Farsça divanı incelendiğinde, onun Nizâmî geleneğinin bir devamcısı olan Evhedî-i Merâğâî'nin eserlerinden yararlandığı görülmektedir. Onun yüksek sanatkârlıkla kaleme aldığı bazı gazellerinde, Nizâmî'nin Hamse yazıcılığı ekolünü sürdüren Evhedî'nin etkileri açıkça hissedilmektedir.

Şehriyâr'ın Farsça şiir divanı ile Evhedî-i Merâğâî'nin divanı arasında yapılan karşılaştırmalar temelinde seçtiğimiz birkaç örneğe göz atalım:

Evhedî-i Merâğâî:

ساقی سر مست و جامی، مطربی موزون و یاری

پادشاهست آنکه دارد در چنین خرم بهار

(Merâğâî, s. 372)

*Padişah odur ki, böyle neşeli bir baharda,
Sarhoş bir saki, bir kadeh, ahenkli bir çalgıcı ve bir yarı olsun.*

Şehriyâr:

من هم از آن زلف دارم یادگاری بیقراری (Şehriyâr, s. 62) زلف او برده قرار خاطر از من یادگاری

*Onun saçları, benden gönlümün huzurunu yadigar aparmış,
Ben de o saçlardan, huzursuzluğu hatıra olarak aldım.*

Evhedî-i Merâğâî:

سر به سوی غضب کشد بازت (Merâğâî, s. 563) چون که شهوت شود هم آواز

*Şehvet seninle aynı sesle olduğunda,
Başını öfkeye doğru çeker tekrar.*

Şehriyâr:

با جگر حرف می‌زند سازت (Şehriyâr, s. 20) ای جگر گوشه کیست دمسازت

*Ey ciğer parçası, kimdir hemdemin,
Ciğer 'le konuşuyor senin sazın.*

Şehriyâr'ın bu gazeli hem klasik Doğu şiirine hem de Azerbaycan aşık edebiyatına bağlı bir eserdir. Şair aşk, müzik ve sanatı bir araya getirir, müziği ilahi varlığın sesine, sazın melodisini meleklerin ezgisine benzetir ve bunu ilahi aşk ile ilişkilendirir. Şehriyâr, müzik ve sazın büyüyle Ferhat ve Şirin'in aşk hikayesini yeniden dirilttiğini anlatıyor. Bu gazelde hem destan motifleri, hem de müzik terimleri ("Şur", "Şahnaz" muğamları) yer almaktadır. Şair burada müziğin zamanla bir köprü yarattığını ve geçmiş aşk hikayelerini yaşattığını gösterir.

Bu beyitlerde saz yalnızca bir müzik aleti değil, aynı zamanda insan ruhuyla iletişim kuran bir varlık olarak anlatılır. Şairin müzikle ilgili mistik duyguları, şiirinin akıcılığı ve imgelerinin gücü, onu klasik Azerbaycan şiirinin en ince örneklerinden biri yapar.

"Câm-i Cem" mesnevisi'nin merhum Prof. Halil Yusifli tarafından yapılmış şiirsel çevirisinde bu beyit şu şekilde verilmiştir:

Seninle ses sese verme amacıyla,
Seni çekecek öfke, düşmanlık. (Marağalı, s. 157)

Mesnev'nin ikinci bölümünde "Dünyanın vefasızlığı ve kaderin hükmüne sevinmek hakkında" kısmında yer alan bu beyit, görüldüyü gibi dünyanın faniliğini ifade eder. Aynı misralar, Şehriyâr'ın şiirinde sevgi ve nefret arasındaki ilişkiyi anlatan bir ifadedir. Şair, insanın tutkuları ve arzularıyla ilgili mücadele etmekten, içsel çatışmalardan bahseder. Şiirdeki "şehvet", "öfke" ve "düşmanlık" kavramları karşıt olarak, insanın ahlaki ve duygusal savaşını gösterir. Şehvet ve öfke, insanın iç dünyasında birbirine zıt iki güç olarak ortaya çıkar, bu da insan ruhunun dengesizliğini ve zorluklarını simgeler. Bu örnekte Şehriyâr'ın tasvir ettiği dünya, hem içsel çatışmaları hem de dışsal ilişkileri eleştiren bir konudur. Hikayenin sonunda, okuyucuya ebediliğin ancak riyazet ve fanilik yoluyla mümkün olacağı bildirilir.

Evhedî-i Merâğâî:

به ترک یار بگفتند و بردبارانند (Merâğâî, s. 207) قلندران تهی سر کلاه دارانند

*Başaçık kalenderler, başında külah olanlardır,
Yârı terk ettiler ama, hâlâ sabredenlerdir .*

Şehriyâr:

مگر به ماتم پروانه سوگوارانند (Şehriyâr, s. 31) شب است و چشم من و شمع اشکبارانند

*Gece olmuş, gözlerimle mum birlikte gözyaşı döküyorlar,
Sanki pervanenin yasını tutan matemli kimseler olmuşlar.*

Şehriyâr'ın bu gazelin'de “gece”, “gözyaşı” ve “mum”, ayrılığın yarattığı acıyı ifade eder. Mumun yanıp erimesi ve pervanenin onun etrafında dönerek kendini ateşe atması, klasik Doğu şiirinin ünlü benzetmelerindendir. Şehriyâr'ın bu gazeli hem lirik aşk, hem de derin ilahi aşk düşünceleriyle doludur. Şairin sevgiye, hicrana, bahara ve Allah'ın merhametine dair betimlemeleri gazelde muazzam bir poetik ritim oluşturur. Tüm insanlar baharın gelişinden zevk alırken, âşık için bahar yalnızca sevgilinin yüzünde mevcuttur. Bu açıdan Şehriyâr'ın bu gazeli hem de Fuzûlî ve Hâfız'ın poetik geleneklerini sürdüren güzel bir örnektir.

Şehriyâr:

دوش در خواب من آن لاله عذار آمده بود شاهد عشق و شبايم به کنار آمده بود (Şehriyâr, s. 35)

*Dün gece rüyama o lâle yanaklı güzel gelmişti,
Aşkımın ve gençliğimin şahidi yanıma gelmişti.*

Evhedî-i Merâğâî:

از پی کشتن فرهاد به غار آمده بود (Merâğâî, s. 216) خسروم با لب شیرین به شکار آمده بود

*Hüsrev'im şeker dudağı ile av peşine çıkmıştı,
Ferhâd'ı öldürmek için mağaraya gelmişti.*

Şehriyâr'ın “Hâbi ve homârî” adlı 15 beyitlik bu gazelinin, Nizâmî'nin aynı redifli gazeliyle benzeşmesi de dikkat çekicidir.

Nizâmî Divanı'nın en güzel örneklerinden biri olan ve C. Handan tarafından Azerbaycan Türkçesine çevrilen söz konusu gazelin matla beyiti şöyledir:

Geceleyin gizlice bize sevgili yâr gelmişti,
Yüzü aydan da güzel, nazlı nigâr gelmişti (Gencevî, s. 27)

دوش مه روی من از مشک نقاب آمده بود کار آشفته من زو به صواب آمده بود (Nizâmî, s. 286)

*Dün gece ay yüzlüm, misk kokulu peçesiyle gelmişti,
Benim perişan hâlim ise onun sayesinde düzene girmişti.*

Şehriyâr'ın Divan'ında yer alan “Amade bud” (“Gelmiş idi”) adlı gazeli ile Evhedî-i Merâğâî'nin divanı'ndaki gazel arasında belirli bir ilişki vardır. Her iki şairin eserlerinde sevgi ve gençlik temaları ayrıca canlı romantik betimlemeler yer almaktadır. Şairin “Amade bud” gazelinde lâl gözlü bir varlığın rüyasında görünmesi, sevgi ve gençlik dolu bir dönemin tanığı olarak tasvir edilir ve Şehriyâr'ın gazellerinde sıkça rastlanan güzel ve romantik anların sembolü olan bir konudur.

Evhedî-i Merâğâî'nin şiirinde ise Hüsrev'un ovaya gitmesi ve Ferhat'ı öldürmek için mağaraya gelmesi'ni anlatan beyitleri, Nizâmî Gencevî'nin “Hüsrev ve Şirin” eserine bir atıf olarak belirtilmektedir. Nizâmî, eserinde Hüsrev ve Şirin arasındaki büyük bir aşkı ve Hüsrev'le Ferhat'ın mücadelesini anlatmıştır. Evhedî de kendi şiirinde bu motifi alarak onun ruhunu devam ettirir. Şehriyâr ve Evhedî'nin her iki gazelindeki romantik ve efsanevi unsurlar, Nizâmî mirasının etkisini gösterir.

Şehriyâr ile Nizâmî'nin “Amade bud” redifli gazelleri arasındaki benzerlik, aynı zamanda onun Nizâmî ekolüne bağlılığını bir kez daha tesbit ediyor. Her iki şairin eserlerinde aşk ve mücadele, tasavvuf düşüncesiyle birleşerek insanlara derin menalar sunar. Bu ilişkiler, Şehriyâr'ın kendine has şiir üslubunun şekillenmesinde Nizâmî ve Evhedî gibi şairlerin etkisinin devam ettiğini gösterir.

Şehriyâr'ın Nizâmî edebî okulunun deneyim ve geleneklerinden faydalanarak yaratmış olduğu şiirlerinde, Nizâmî'nin izinden giden Evhedî şiiriyle benzerlikler, diğer birkaç gazelde de belirgin bir şekilde görülmektedir. Biz de, Nizâmî ile ortak noktaların açıkça ortaya çıktığı aşağıdaki kasideyi incelemeyi tercih ediyoruz.

Evhedî-i Merâğî:

(Merâğâî, s. 68) راستی بر باد خواهی داد نقد زندگانی

گر بدین صورت، که هستی، صرف خواهد شد جوانی

*Eğer şu şekilde, olduğun gibi, geçerse gençliğin,
Gerçekten hayatın değerini rüzgarda kaybedeceksin.*

Şehriyâr:

(Şehriyâr, s. 67) تا مگر پیرانه سر از سر بگیرم نوجوانی

ریختم با نوجوانی باز طرح زندگانی

*Bir gençle yeniden yaşam kararı verdim,
Belki yaşlılık zamanı yeniden beni gençliğe alıp götürsün.*

Nizâmî'nin "Gazel ve Kasideler Divanı"nda yer alan gazelinin matla' beyitine dikkat edelim:

(Nizâmî, s. 263) که اندر خاک می جویند ایام جوانی را

خمیده پشت از آن گشتند پیران جهان دیده

*Dünya görmüş ihtiyarlar o yüzden sırtı eğilmiş oldu,
Çünkü toprakta, gençlik zamanını arıyorlar.*

Evhedî'nin gençlik dönemini öven gazelinin, Nizâmî'nin etkisiyle, Şehriyâr tarafından aynı vezin, redif ve kafiyeye sahip aşağıdaki gazelin yazılması, Nizâmî ve onun takipçilerinin edebî mirasından ilham alındığının şüphe götürmez bir göstergesidir. Bu, Şehriyâr'ın klasik Azerbaycan şiir geleneğine ve özellikle Nizâmî'nin etkisine nasıl derinlemesine bir bağlılık gösterdiğini ortaya koyar.

(Şehriyâr, s. 17) نجستم زندگانی را و گم کردم جوانی را

جوانی شمع ره کردم که جویم زندگانی را

*Gençliği bir mum gibi yaktım ki, hayatı arayayım,
Hayatı bulamadım ve gençliğimi kaybettim.*

Böylece, yaptığımız karşılaştırmalardan açıkça görülmektedir ki, Şehriyâr, Azerbaycan şiir okulunun temellerinin Nizâmî'nin yaratıcılığında durduğunu belirterek, aynı zamanda Nizâmî edebî okulunun geleneklerini sürdüren Evhedî-i Merâğâî'nin yaratıcılığıyla yakından tanış olmuş ve onun poetik mirasından faydalanmıştır. Bu, Şehriyâr'ın Nizâmî'nin etkisi altında gelişen bir şiir anlayışına sahip olduğunu ve Evhedî'nin şiirsel mirasından da ilham aldığını göstermektedir.

Sonuç:

Sonuç olarak yapılan araştırmalar, Muhammed Hüseyin Şehriyâr'ın edebî mirasının yalnızca bireysel şairlik yeteneğiyle değil, aynı zamanda Azerbaycan klasik edebiyatının derin geleneklerine bağlılıkla şekillendiğini ortaya koymaktadır. Şairin edebî mirasında, Nizâmî Gencevî tarafından temelleri atılan klasik Azerbaycan edebiyat ekolünün etkisi açıkça hissedilmektedir. Şehriyâr, bu mirası sadece sürdürmekle yetinmemiş, dönemin sosyal ve kültürel gerçeklikleri ışığında onu zenginleştirip yeni bir aşamaya taşımıştır.

Nizâmî Gencevî'nin edebî mirası etrafında şekillenen klasik Azerbaycan edebiyat ekolü, sanatsal-estetik ilkeleri ve felsefi derinliğiyle kendisinden sonra gelen dönemlerde Azerbaycan edebiyatına büyük ölçüde etki göstermiştir. Şehriyâr, bu zengin mirası XX. yüzyılda yeniden canlandırarak, hem klasik üsluba sadık kalmış hem de çağının toplumsal meselelerini şiirine yansıtarak modernleştirme çabası göstermiştir. Makalede ayrıca Evhedî-i Merâğâî'nin bu gelenek içindeki rolü, üslup gelişmeleri ve Azerbaycan edebiyat okulunun sürekliliği bağlamında değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, Şehriyâr'ın

edebi dünyasında Nizâmî mirasının ne denli derin izler bıraktığını ve bu mirası modern şiirle nasıl ustalıkla kaynaştırdığını ortaya koymaktadır.

Araştırmada dikkat çeken diğer önemli bir nokta, Evhedî-i Merâğâî'nin eserleri ile Şehriyâr arasında mevcut olan poetik bağların belirlenmesidir. Evhedî-i Merâğâî gibi klasik söz ustalarının edebiyat ilkeleri ve estetik değerleri, Şehriyâr'ın şiirinin mana ve biçim özelliklerine etki göstermiş ve onun şiirsel dünya görüşünün oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Genel olarak, Şehriyâr'ın edebi mirası bir yandan Azerbaycan klasik şiirinin parlak geleneklerinin yaşatılması, diğer yandan ise bu geleneklerin çağdaş dönemin ruhu ve sorunlarıyla uyumlaştırılması açısından özel bir öneme sahiptir. Bu yaklaşım, Nizâmî'nin şiirsel geleneklerinin yüzyıllar boyunca korunup saklandığını ve Şehriyâr'ın örneğinde yeni döneme uygun bir şekilde sunulduğunu kanıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Araslı, H. (1998). *Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri*. Bakı: Gənclik.
- Araslı, N. (2011). Şəhriyar və klassik Şərq şeiri. *Söz mülkünün Şəhriyarı: Şəhriyarın anadan olmasının 105 illiyinə həsr olunmuş "Məhəmmədhüseyn Şəhriyar: ədəbi təsir və əlaqələr" mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları* (ss. 7-23). Bakı: Elm və təhsil .
- Beqdeli, Q. H. (1963). *Məhəmmədhüseyn Şəhriyar*. Bakı: Azər nəşr.
- Elyeva, N. (2017). Şəhriyar Yaratıcılığının Temelinde Dayanan Klasik Edebi Miras. *1. Uluslararası M.H.Şəhriyar anısına edebi kongre bildiri toplusu kitabı* (ss. 187-198). Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi.
- Gəncəvi, N. (2004). *Lirika*. Bakı: Lider.
- Golkarian, G. (2017). Şəhriyar'ın şiirlerinde üslup ve akım değerlendirmesi. *1. Uluslararası M.H.Şəhriyar Anısına Edebi Kongre Bildiri Toplusu Kitabı*. (s. 103-112). Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi.
- Kerimi Kara Baba, S. (1402/2024). Tesirpeziriha-ye Şehriyar ez Nizami Gencevi. *Mecelle-ye Şiirpejuhi (Bustan-i Edeb) Danışgah-i Şiraz*, 111-146. doi:DOI: 10.22099/JBA.2023.46503.4347
- Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara: Türk dil Tarihi Basım evi.
- Marağalı, Ə. (2004). *Cami Cəm*. Bakı: Lider.
- Merâğâî, E.-i. (1362/1984). *Divan-i Eş'ar*. Tehran: Pişrou.
- Nizâmî, G. (1362/1984). *Divan-i ghasayed ve ghazaliyyat*. Tehran: Foroughi.
- Şehriyâr, M. H. (1391/2013). *Divani-i Eş'ar* (Cild 1). Tehran: Negah.
- Şükürova-Fuad, E. (2013). Şəhriyar və Şərq şeir ənənələri. *Azərbaycan şərqşünaslıq elminin inkişaf yolları. Akademik Vasim Məmmədəliyevin 70 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransın materialları*. (ss. 184-191). Bakı: BDU nəşriyyatı.